

VĚHLASNÝ POSTILOGRAF A HYMNOGRAF

Seriózní úvaha o literárně činném českém jezuitovi znamená pro dnešního literárního historika návrat k pramenům a opravení nepřesných nebo vysloveně jednostranných starších názorů. Matěj Václav Šteyer napsal 11 spisů, z nichž některé vyšly několikrát, ale od vydání Vlčkových Dějin české literatury se v různých pracích opakuje jeho krajně záporný jednostranný odsudek jediné knihy, přesněji jednoho překladu, a to nepříznivě ovlivnilo pozdější charakteristiky celého Šteyerova literárního, pedagogického a veřejného působení.

Jít k pramenům znamená vycházet z elogia, tj. ze stručného vypsání života a činnosti nedávno zemřelého člena Tovaryšstva Ježíšova. V případě Šteyerově lze údaje z elogia doplnit zprávami odjinud. Víme přesně, že se narodil 13. února 1630 v Praze v rodině pekaře ze Soukenické ulice na Novém Městě. Do jezuitského řádu vstoupil jako 17letý, ale poslední řádové sliby složil až v roce 1665, tj. po 18 letech. To svědčí o důkladnosti jezuitské přípravy na veřejnou činnost. Za studií v Olomouci vynikal Šteyer ve filozofii a rétorice a tím získal velmi dobré předpoklady k učitelskému poslání. Elogium zaznamenává 11 let jeho působení na nižších školách a plných 14 let na vyšších školách.

Rétorika byla pro jezuitu naukou, v níž se antické řečnické principy obohacovaly teorií i praxí humanistickou a barokní. O Šteyerovi jako vynikajícím praktikovi svědčí zprávy vztahující se k hojně navštěvovaným kázáním na Vyšehradě a na Svaté Hoře. K mariánskému poutnímu místu Svaté Hoře u Příbrami měl Šteyer hluboce niterný vztah podobně jako Balbín, jehož latinské pojednání o historii zázračné sošky i okolního kraje přeložil Šteyer do češtiny. Kniha s názvem **Předivná Matka svatohorská Maria** vyšla v Litomyšli roku 1666 a výtěžek z jejího prodeje daroval překladatel Dědictví sv. Václava, o němž ještě uslyšíme. O některých svátcích se na Svaté Hoře sešlo až 50.000 poutníků, takže Šteyer zde mohl podle pozornosti a odezvy posluchačů usuzovat na účinnost svých kázání. Kdo jiný než on měl tehdy právo napsat a vydat soubor svých kázání? Vyšel s tradičním titulem **Postila katolická** poprvé roku 1691 a pak ještě až do roku 1737 šestkrát.

Jako kazatel sleduje Šteyer především cíle vzdělavatelné, nikoli nábožensko-polemické. Nepolemizuje s jinověrci, nýbrž se souvěrci, kteří v běžném životě upadali do pověr. Horlí např. proti kovářům, kteří léčí nemocné koně slovy

z Otčenáše nebo z kajících žalmů, proti venkovským babám, které s rukama nad vodou léčí nějaký lidský neduh se slovy: „*Ve jméno svatého rance, kus mazance, ať ta nemoc přestane, a zdraví nastane! Dopomáhej mu toho svatý Kondrát!*“ — Šteyer se ptá: „*Nejsou-li směšné a bezbožné pověry, žádné přirozené moci něčeho divného k působení nemající?*“ A dále: „*Všichni ti zle činí, kteří pověřenými způsoby kroupy neb mračna zaháněti usilují, proti zimnici neb jiným nemocem divné cedulky při sobě nosí, nositi dávají, neb skrze slívání neb babské žehnání a jiné od svaté církve neschválené prostředky něčeho dosáhnouti chtějí.*“

Šteyer také často polemizuje s lhosejností lidí, např. s nezájmem rodičů o výchovu svých dětí:

Zacházejí-li dívky s kartami a kostkami, co z nich bude? Čtveráci, kostkáři, karetníci. – Jestli se rádi obírají se lží: co z nich bude? Lháři, pleticháři, lidští podvodníci. – Kradou po malú, jarmarčí, otci i mateři měšec ramují a vyklízejí (...), co z nich bude? Zloději, viselci, krkavčí potrava. – Lají, zlořečí, dušují se i přísahají: co z nich bude? Zlolepci, křivopřísežníci. – Rádi sklenice a konvice suší: co z nich bude? Bumbálkové, korberáři, sousedé z mokré čtvrti. Kdo chce, aby takoví nebyli, ať je tresce a hned od těch zlých věcí ať je odtrhne!

Otázkami a odpovědmi dovedl Šteyer svoje kázání dramatizovat, jeho kazatelna se stávala oblíbeným divadlem jednoho herce. Když už pozornost posluchačů ochabovala, osvěžil ji poutavým exemplem, tj. krátkým beletristickým vyprávěním, které mělo funkci někdy poučnou, jindy zábavnou.

Elogium píše také o Šteyerovi jako horlivém zpěvákovi, který s velikou vroucností předzpěvoval lidu písně v kostelích. To byla jistě velmi dobrá průprava pro vznik velikého kancionálu. Šteyer si uvědomil, co ze starší duchovní tvorby je živé, a to převzal do svého **Kancionálu českého**, kam zařadil také vlastní skladby. Celkové množství písní přibývalo s každým novým vydáním: zatímco první vydání z roku 1683 mělo přes 850 písní, obsahovalo poslední vydání z r.1764 kolem 1000 písní. To však už byla také zásluha Šteyerových spolubratřích, protože třetí až šesté vydání vyšlo až po jeho smrti.

V předmluvě ke Kancionálu českému vyjadřuje Šteyer potřebu obnovit tradici českého duchovního zpěvu a dokazuje to biblickými citáty, misionářským působením Františka Xaverského mezi indiány a dokonce Platonem, který radil vštěpovat ctnosti dětem prostřednictvím písní.

Šteyer zdůrazňuje, že „kdo zpívá, dvakrát se modlí“, a vybízí k rozvoji zpěvu literátská bratrstva i obecný lid, k němuž se obrací slovy: (...) *příležitost dám všem pobožným Čechům, zvláště pak hospodářům, aby mezi čeládkou a rodičům mezi dětmi ten přepěkný starý obyčej do svých domů zase uvedli: aby ráno před stolem a po stole, též i večer náležitě k těm časům písně pobožné zpívali, vědouce zajisto, že skrze to mnoho zlého odvrátí a dobrého způsobí (...).*

Svoje hrdé češství a úctu k písňové tradici projevil Šteyer tím, že do čela svého kancionálu postavil nejstarší naši duchovní píseň „Hospodine, pomiluj ny“. Poté

jsou tu písňové celky seřazeny podle posloupnosti církevního roku a potřeb uživatele. Tak např. mezi vánočními písněmi se nachází umělecká adorace Ježíška v jesličkách, z níž vyjímáme:

*Prstýnku můj, má hrdličko,
moje rouno zlatý,
rubínku můj, má hvězdičko,
můj klenote svatý!
Má rozmarynko cukrová,
má konvalínko sněhová,
zlatohlavý měsíčku!
Nynej, nynej, slunečičko!*

*Ó křišťalová rosičko,
studánko vod živých,
ó spasitelná vodičko,
pramínku žíznivých,
vylej ty drahé perličky,
vyskakující slzičky,
a svírej, svírej očičky,
dvě jasné hvězdičky!*

*Ó Emmanueli malý,
mé děťátko Boží,
Mesiášku nepoznalý,
všeho světa zboží!
Obal sněhové ručičky,
skrej korálové nožičky
pod plenky matky chudičky
v slaměné jesličky!*

*Ulehněte, větříčkové,
zvláště od půlnoci,
přestaňte lítat, sněhové,
nemějte dnes moci
mrazové ani ledové,
ušickni zimní nečasové,
byste Pána nezbudili,
kdybyste Pána studili.*

*Lištičky i zajičkové
i malá jehňátka,
veveříčky, králíčkové,*

*chlupatá kozlátka,
kuny, vydry i bobrové,
jelínkové, sobolové,
šalomounový kočičky
zhřívají plénčičky.*

*Spi, cibuličko spanilá,
spi, spi, můj miláčku!
Spi, holubičko rozmilá,
rozmilý naháčku!*

*Ty za kolíbku, srdíčko,
vezmi sobě mé srdíčko!
Ó kým mám srdcí víc a moc,
vinšujil dobrou noc.*

Šteyer převzal bez konfesijní předpojatosti množství písní z kancionálů jiných vyznání, tj. především písně utrakvistického a bratrského původu, např. žalmické parafráze českého bratra Jiříka Strejce. Z tohoto hlediska je Šteyerův kancionál vyvrcholením českého duchovního zpěvu. Jeho paralely se staršími kancionály Jana Amose Komenského a Jiřího Třanovského zaujmou nejen badatele, ale i neodborníky.

Šteyer choval ve velké úctě předbělohorskou jazykovou tradici. Byl si vědom toho, že do českého jazyka jeho současníků proniká mnoho barbarismů a vulgarismů, že cizími vlivy se jazyk kazí a že se vytrácí znalost spisovné normy. Možnost zlepšení viděl v návratu k čisté humanistické češtině, kterou udržovala jednota bratrská. Znal její tištěnou produkci a o jejím vrcholu – Kralické bibli – se vyjádřil slovy:

(...) poněvadž podle všech zdání nad jiné české knihy vlastněji, pěkněji a pilněji vytištěna byla, způsob jejího písma nemůže se než nad míru chváliti, a ten tuto se vykládá a hoden jest, aby ušichni školní mistrové poručili jej míti, bedlivě čísti a podle něho psáti učili.

Tato slova čteme ve Šteyerově pravopisné a jazykové příručce **Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti**. Příručka se uvádí konvenčně pod titulem *Žáček*, protože jí Šteyer dal formu rozhovoru mezi žákem a učitelem. Poslechněme si úryvek z dialogu obou aktérů, který dává nahlédnout i do vztahu mezi nimi a do dobové atmosféry. Ta nás ovane v závěrečném mistrově požadavku na odměnu za vyučování, kterou učitel dostával v sobotu, a proto sobotáles:

Žáček: Kdož by byl řekl, že na tak mnohé věci musí pozor dáti, kdo chce dobře česky psáti aneb tisknouti? A snad proto mnozí nechtějí se učiti dobře psáti. Ano někteří říkají: „Nač jest ta starost o tak dobrém českém psaní? Dostil jest mi,

když já po sobě a jiní po mně mohou čísti a rozumějí, nechť jest to jakkolivěk psáno, dobře, neb zle.“

Mistr: *Medle řekni takovým lidem, že se jich ptám, co by řekli, kdyby kdo ledajaks, jak se mu namate, psal po latinsku ku příkladu tuto propovídku: Kreto in Tejum, Badrem omnibodendem, Vagdorem celi et dere. Co by, pravím, o takovém písaři řekli, kdyby on se tím vymlouval, že i onsám i jiní mohou dobře rozuměti, co se v těch slovích rozumí? Co pak o něm řeknou, to také mají říci o tom, který ledajaks píše po česku, neb zajisté neméně chybuje nežli on. Máš-liž ještě nějakou pochybnost?*

Žáček: *Mám toho, že nevím, kde a v kterých slovích mám první literu napsati velikou a kde malou?*

Mistr: *Veliká litera nemá se psáti, leč na začátku nějaké nové řeči, aneb když jest jméno vlastní nějakého ducha, člověka neb místa anebo když se má nějakým slovem něco obzvláštního vyznamenati. Ale (...) já se již nechci děle s tebou zaměstnávat, a již také čas jest, abys se vrátil domů.*

Žáček: *Děkuji Vám, jak nejpěkněji mohu, že jste mne tak dobře učili. Již se poberu domů. Mějte se dobře!*

Mistr: *Jdi s Bohem, ale potom přines mi za to sobotáles!*

Svou Orthographii neboli Žáčka vydal Šteyer poprvé v roce 1668. Oblíbenost knížky si vynutila její další dvě vydání – roku 1730 a 1781, příručka tedy byla v oběhu déle než jedno století. Za tu dobu vešlo dostatečně do obecného povědomí, že jezuité nejsou zhoubcí českého jazyka, jak se dodnes píše v různých populárněvědných statích, nýbrž jeho obhájci. Vždyť rozhořčené stížnosti proti utlačování českého jazyka ve veřejném životě vycházely z české jezuitské provincie a vášnivé obhajoby své mateřštiny napsali jezuité Bohuslav Balbín, Daniel Nitsch, Jiří Konstanc a jiní.

Jako znalec češtiny se Šteyer projevil také v olomouckém vydání české gramatiky, kterou vytvořil jeho znojemský spolubratr Jan Drachovský, pranýřující tehdy časté jazykové chyby, zvláště přechodníkové. Avšak skutečně velkou filologickou práci odvedl Šteyer v souvislosti se **Svatováclavskou biblií**. Je naplněním touhy věřících lidí po novém českém překladu bible, který by stál na úrovni doby po stránce teologické i jazykové. Tuto touhu můžeme sledovat asi od poloviny 16. století, kdy rychlý vývoj jazyka archaizoval bibli, vytištěnou v Benátkách roku 1506. Z luteránského prostředí vyšla bible Melantrichova, z českobratrského třikrát vytištěná Bible kralická. Její jazyk oceňovala vysoko přípravná družina jezuitů, vedená Šteyerem. Překladatelskou a interpretační trojici vytvářeli vedle Šteyera Jiří Konstanc a Jan Barner, všichni výborní filologové a překladatelé. O odborném jazykovědném zájmu svědčí jednak Šteyerův Žáček a jeho zveřejnění mluvnice Drachovského, jednak Konstancův Brus jazyka českého, vyšlý dva roky před Žáčkem. Nejmladší z biblické družiny Jan Barner proslul jako pečlivý překladatel z latiny, francouzštiny a němčiny.

Jmenování tři jezuité, povzbuzení pražským arcibiskupem Matoušem Ferdinandem Sobkem z Bilenberka, dali se nejdříve do překladu Nového zákona. Překládali z latinského textu schváleného papežem Sixtem V. a soustavně přihlíželi k Bibli kralické. Její vliv na Bibli svatováclavskou je větší u Nového zákona než u Starého zákona. Vysvětlit to lze především časovou tísní, protože na Nový zákon měla překladatelská družina stanovenou poměrně krátkou dobu, ale také vžitými formulacemi, které překladatele ovlivňovaly a usměrňovaly a které byly prospěšné i pro paměť budoucích uživatelů. Avšak Svatováclavská bible neobsahuje pouze text, ale i důkladné poznámky k němu za každou kapitolou. V nich autoři vysvětlují nesnadné pasáže pomocí teologických autorit, ale někdy také pomocí praktického dění, přírody apod. Tak např. vícevýznamovost Kristova výroku samaritánské ženě „Kdo bude pít z vody, kterou já dám jemu, nebude žízniti na věky“ přibližují interpreti takto:

Z jednoho kvítku včelička med, pavouk pak jed vysává; jednotejná vláha ve kmenu vinném v dobré víno, v jedovatých pak bylinách v jedovatou šťávu obrácena bývá; po týchž perlách, kterých sobě rozumní lidé mnoho váží, svine šlapají; na jedné a též louce vůl pastvy, pes zajíce, čáp hada, včelička květu, loupežník loupeže, nemocný zdraví, zdravý pak obveselení hledá. Taková louka jsou Kristova slova a svatá Písma, která mnohým k dobrému, a mnohým ke zlému bývají, jak totižto kdo jich dobrým neb zlým způsobem užívá, jakkoli sama v sobě nic zlého, ale všechno dobré zavírají.

Václav Matěj Šteyer se dožil vydání pouze Nového zákona v roce 1677, nejstarší z trojice jezuitů Jiří Konstanc ani toho, zemřel už v roce 1673. Šteyer pak s Barnerem pokračoval v překladu starozákonních knih. Asi uprostřed namáhavé práce, když překládal Knihu Jobovu, mu pero vypadlo doslova z ruky: byl raněn mrtvicí a umírá 7. září 1692.

Barner překlad dokončil a Starý zákon vyšel ve dvou svazcích v letech 1712 a 1715. Na Svatováclavské bibli jistě spolupracovali i další členové Tovaryšstva, jménem nikde neuvedení, protože interpretace textu byla nad síly tří lidí, a lze tedy předpokládat harmonickou součinnost širšího kolektivu. Studium působení jezuitů tehdy žijících v Klementinu mne přivedlo ke zjištění pravděpodobných účastníků na velkolepé Svatováclavské bibli, ale Šteyerovi zůstává přední postavení osobnosti, které se říkalo spiritus agens. Ke Šteyerovi také směřovaly podněty a on také byl povzbuzován dopisy a podporami adresovanými pražské koleji. Víme, že z vlastní literární činnosti podpořili Svatováclavskou bibli Bohuslav Balbín, bratři Jan a Matěj Tannerové i jiní. Svatováclavská bible byla pak vytištěna ještě dvakrát, přičemž text třetího vydání zrevidovali známí národní buditelé Václav Fortunát Durych a František Faustín Procházka. Tento text pak sloužil mnoha generacím po celé půl druhé století až do nedávna.

Slovo „svatováclavský“ se stalo erbovním epitetem českých jezuitů pobělohorských. Svatý Václav byl pro ně patronem českého státu i ochranou a posilou českého národa v dobách zlých. Nelze se proto divit četnosti výskytu tohoto slova

i samého jména Václav. Jméno svätce vložil Šteyer také do velkého vydavatel-
ského projektu, u jehož zrodu stál.

Chceme-li si tento projekt přiblížit, musíme se vrátit do počátků Šteyerovy
literární činnosti – do roku 1662. Tehdy mu jeho matka Marie předala jako je-
dinému synovi jeho podíl z otcovského majetku ve výši 500 zlatých. To se dá na
dnešní měnu obtížně přepočítávat, ale možno říci, že šlo o hodnotu asi Šteye-
rova rodného domu. Když po sedmi letech pořizovala Šteyerova maminka po-
slední vůli, rozhodla se na synovu radu věnovat celý svůj majetek ve výši 800 zla-
tých na vydávání českých knih. Šteyer pak spojením svých 500 zlatých s matčinými
800 zlatými vytvořil základ vydavatelské nadace s názvem **Dědictví sv. Václava**.
Na počátku tohoto kulturního činu stojí tedy obětavá pražská vlastenka a zbož-
ná matka, která získala, jak říká v závěti, „svůj spravedlivý stateček (...) těžkou
a prodloužilou prací v pekařském řemesle“. Jako čtenáře knih vydaných Dědic-
tvím sv. Václava si představovala venkovské a městské chudáky, kteří nemají
peníze na českou knihu, a proto si v závěti přeje, aby se pro ně „tiskly a skupo-
valy“ české knihy a rozdávaly zadarmo.

Je ovšem nepochybné, že závěť vyjadřovala i představy jejího syna Matěje
Václava. A tak se z úroků tohoto fondu, stále rozmnožovaného novými dary, tisk-
ly české knihy až do zrušení jezuitského řádu a posílaly až na Slovensko i do zemí
jižních Slovanů. Za těch více než 100 let se vydalo asi 80.000 knih. Ne všechny
tituly obsahovaly hodnotnou literaturu, některým se dostalo kritického hodnoce-
ní už z pozic obrozenského racionalismu. To však nijak nezmenšuje závažnost
faktu, že Dědictví sv. Václava bylo projevem a důkazem náboženského češství
pobělohorského i snahy rozmnožovat tradiční duchovní kulturu.

Zosobňovatelem těchto principů byl Matěj Václav Šteyer. Jemu patří čestné
místo v české kultuře 17. století jako původnímu spisovateli, překladateli, peda-
gogu a organizátorovi literárního života i tvůrci jeho hmotných předpokladů.